

СПЕЦЫЯЛЬНАЯ ЛЕКСІКА Ё ВУЧЭБНЫХ ДАВЕДНІКАХ ПАЧАТКУ XX СТ.

К. П. Любецкая

*ФхДАЗГ ІДА, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Акадэмічная, 25, 220072, г. Мінск, Беларусь, katerina_lingvo@mail.ru*

Вывучэнне пытанняў выпрацоўкі спецыяльнай лексікі ў пачатку XX ст. мае тэарэтычную і практычную цікавасць, паколькі правядзенне даследавання ў гэтым кірунку дае магчымасць прасачыць, якім шляхам ва ўмовах адсутнасці норм беларускай мовы прапаноўвалася праводзіць адбор моўных сродкаў для выражэння спецыяльнага паняцця. Уяўляецца, што на падставе разгляду т.зв. знешняга кантэксту развіцця адукацыі ў Беларусі ў адзначаны перыяд, вызначэнні функцый тэкстаў навучальнага характару, асаблівасцей іх фармавання і моўнага нападўнення стане магчымым акрэсленне ступені іх удзелу ў выпрацоўцы тэрміналогіі беларускай мовы пачатку XX ст. Аб'ектам даследавання з'яўляецца беларуская вучэбная літаратура пачатку XX ст. Прадметам даследавання выступаюць складзеныя ў перыяд 1906–1910 гг. тэксты вучэбнага характару. Навізна даследавання палягае ў атрыманні дадзеных адносна падыходаў да стварэння спецыяльнай лексікі ў пачатковы перыяд яе фармавання на матэрыяле навучальнай літаратуры, якая раней рабілася аб'ектам разгляду пераважна ў працах па літаратуразнаўстве або даследаваннях, прысвечаных арганізацыі нацыянальнай школы.

Ключавыя словы: гістарычны кантэкст; вучэбны даведнік; спецыяльная лексіка; тэрміналогія; тэндэнцыі фармавання.

SPECIAL VOCABULARY IN STUDY GUIDES OF THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

K. P. Liubetskaya

*FPUEFC IAE, Belarusian State University,
Akademicheskaya St., 25, 220072, Minsk, Belarus, katerina_lingvo@mail.ru*

The study of the development of special vocabulary at the beginning of the 20th century is of theoretical and practical interest, since conducting research in this direction makes it possible to trace the ways in which it was proposed to select linguistic means for expressing a special concept in the absence of norms of the Belarusian language. It seems that based on the consideration of the so-called the external context of the development of education in Belarus in the specified period, consideration of the functions of educational texts, features of their formation and linguistic content, it will be possible to define the degree of their participation in the development of the terminology of the Belarusian language at the beginning of the 20th century. The object of the study is the Belarusian

educational literature of the beginning of the 20th century. The subjects of the study are those compiled in the period 1906–1910. texts of an educational nature. The novelty of the research consists in obtaining data regarding the approaches to the creation of a special vocabulary in the initial period of its formation on the material of educational literature, which became the object of consideration mainly in works on literary studies or studies devoted to the organization of a national school.

Key words: historical context; study guide; special vocabulary; terminology; formation trends.

Беларуская спецыяльная лексіка пачатку XX ст. – з’ява ўнікальная і своеасаблівая. Для гэтага перыяду характэрна спалучэнне разнастайных тэндэнцый не толькі ў плане станаўлення беларускай літаратурнай мовы, але і фармавання тэрміналогіі. І хоць даследчыкамі адзначаецца, што беларуская мова ў пачатку XX ст. яшчэ «па-ранейшаму не мела магчымасцей пашырацца, акрамя мастацкай літаратуры і публіцыстыкі, у сферы грамадска-культурнага і палітычнага жыцця» [1, с. 234], усё ж менавіта ў гэты перыяд спрацоўваюць аб’ектыўныя фактары як для актыўнага развіцця нацыянальнай мовы, так і фармавання новых сфер яе грамадскай дзейнасці – разгалінаванай сістэмы падмоў – і выпрацоўкі тэрміналогіі.

Зварот да гістарычнага вопыту мае істотнае эўрыстычнае і навукова-пазнавальнае значэнне. Уяўляецца, што на падставе разгляду асаблівасцей фармавання і моўнага напаўнення тэкстаў навучальнага характару стане магчымым акрэсленне ступені ўдзелу беларуска-моўнага вучэбнага тэксту пачатку XX ст. у выпрацоўцы беларускай навуковай мовы. Аналіз гістарычнага вопыту паспрыяе цэласнаму ўсведамленню развіцця слоў у спецыяльнай функцыі, а вывучэнне пачаткаў закладвання тэрміналагічнай лексікі дазволіць вылучыць базіс, на падставе якога ў далейшым ішло развіццё спецыяльнай лексікі розных сфер дзейнасці ў беларускай мове.

Пачатак XX ст. можна ахарактарызаваць як перыяд першых крокаў у справе арганізацыі нацыянальнай адукацыі на роднай мове і падрыхтоўкі літаратуры навучальнага характару. У сувязі з гэтым уяўляецца, што дэтальнае вывучэнне беларускай вучэбнай кнігі (жанра навукова-вучэбнага падстылю) паспрыяе вылучэнню кірункаў пачатковага развіцця нацыянальнай тэрміналогіі і характарыстыцы падыходаў да яе фармавання. Распрацоўка праблемы складання беларуска-моўных вучэбных матэрыялаў гэтага часу дазваляе падысці да разгляду вучэбнай кнігі як унікальнага прадукта гістарычнага развіцця спецыяльнай лексікі беларускай мовы, якая ў пачатку стагоддзя мела грамадскі статус мужыцкай з абмежаваным пэўнай мясцовасцю выкарыстаннем і афіцыйным трактаваннем беларускай мовы як дыялекту

рускай мовы. Мяркуецца, што на падставе вывучэння гістарычных акалічнасцей стварэння вучэбнай літаратуры, зробіцца магчымым усведамленне перадумоў узнікнення беларускамоўных тэкстаў навучальнага характару ў пачатку XX ст. і асэнсаванне іх ролі у пачатковым фармаванні спецыяльнай лексікі беларускай мовы.

Абмяжоўваем вывучэнне гэтага складанага пытання зыходным этапам – 1906–1910 гг. – перыядам падрыхтоўкі першых навучальных матэрыялаў з фіксацыяй спецыяльнай лексікі. Вылучэнне перыяду да першай сусветнай вайны абумоўлена адметнасцямі сацыяльна-палітычных умоў развіцця беларускага грамадства і яго культуры, лёсавызначальным працэсам станаўлення новай беларускай літаратурнай мовы, пачаткам фармавання ў ёй розных стыляў у кантэксце адсутнасці дзяржаўнага статусу беларускай мовы. «Беларусь у пачатку дваццатага стагоддзя была краінаю амаль поўнай непісьменнасці, зрэдку ў вёсцы сустракаўся чалавек, які ўмеў чытаць, іншыя радаваліся, што навучыліся распісвацца, агромністая маса сялян замест подпісу ставіла славутыя крыжыкі» [2, с. 121]. Менавіта ў гэты час адзначаецца рост грамадскай актыўнасці, разгортваецца культурна-асветная дзейнасць сярод беларусаў на роднай мове. Напрыклад, у 1902 г. у Пецярбургу прапануецца «канкрэтная праграма стварэння гэтай мовы і літаратуры, вывучэння роднай гісторыі і арганізацыі выдавецкай дзейнасці» [3, с. 11]. Зварот да перыяду 1906–1910 гг. цесна звязаны з заваёвамі свабоды друку (1905 г.), калі адбываюцца значныя змены ў кнігавыданні і падрыхтоўцы вучэбнай літаратуры. Ва ўмовах нацыянальнай кансалідацыі беларусаў ў пачатку XX ст. знешнія абставіны (Беларусь увайшла ў эпоху прамысловага капіталізму, які дыктаваў перадусім неабходнасць падрыхтоўкі адукаваных рабочых і сялян, інтэлігенцыі) стымулявалі вырашэнне задачы пашырэння пісьменнасці, развіцця пачатковай, сярэдняй і прафесійнай адукацыі. Разам з тым «са студзеня 1864 г. па кастрычнік 1905 г. (на працягу 41 года) у Беларусі дзейнічала “Цыркулярнае распараджэнне” Міністэрства асветы Расійскай імперыі аб забароне размаўляць на “мясцовай” (беларускай) мове ва ўстановах адукацыі (у школах, сярэдніх і вышэйшых навучальных установах). Гаварыць па-беларуску забаранялася як навучэнцам, так і настаўнікам, прычым не толькі на ўроках, але і на перапынках (і нават на прыватных тэмы)» [5, с. 164]. Па-беларуску можна было вучыцца ў т. зв. «тайных школах», у якіх выкладанне вялося і на беларускай мове, прыватных школах (выпускнікі пры гэтым не атрымлівалі ніякіх правоў), у жаночых гімназіях Паўночна-Заходняга краю.

Дзеячамі нацыянальнага адраджэння таго часу (Цётка, Я. Колас, В. Ластоўскі, С. Палуян) акцэнтуюцца важнасць пабудовы беларускамоўнай адукацыі. На пярэдадні першай сусветнай вайны «прыхільнікі

беларускай школы вылучалі шэраг нацыянальных адукацыйных ідэалаў і каштоўнасцей, без якіх нельга было будаваць беларускую сістэму адукацыі: адданасць роднай мове як галоўная перадумова захавання беларускага народа і яго нацыянальнай свядомасці; неабходнасць пачатковага навучання выключна на беларускай мове; увядзенне ў школьныя праграмы беларусазнаўства; выхаванне на традыцыях народнай педагогікі і фальклору; фарміраванне гістарычнага мыслення і нацыянальнай свядомасці...» [7, с. 151].

Першыя матэрыялы вучэбнага характару фармаваліся з улікам узроставых якасцей навучэнцаў (малодшы або сярэдні), псіхалагічных асаблівасцей і канкрэтнай ступені навучання, што павінна было развіваць цікавасць дзяцей да чытання, вывучэння роднай мовы. Аўтар прадмовы да «Другога чытання для дзяцей беларусаў» Л. Сеўрук адзначае важнасць чытання тэкстаў на роднай мове: «Разам з гэтым ты сваёю душою пачуў, што значыць родная мова, напісаная на паперы, надрукованая у ксёнжцы. Цяпер ты добра ведаеш, як кепска робяць тыя, што не толькі не шануюць сваёй роднай мовы, але нават цураюцца, саромяюцца яе» [8, с. 4]. Арыентаваныя на задавальненне патрэб пачатковай школы аўтарскія тэксты змяшчалі адаптаваныя да пачатковага школьнага ўспрымання тэксты з абавязковых да вывучэння сфер: літаратура, мова, рэлігія. Рыхтуючы беларускамоўныя матэрыялы, аўтары мелі на мэце з аднаго боку, навучыць чытаць цалкам непісьменную сялянскую масу, з другога боку, навучыць пісьменных у рускай і польскай мовах друкаванаму беларускаму слову.

Вывучэнне падрыхтаваных вучэбных матэрыялаў адбывалася ў непадзельнай сувязі з лінгвістычным успрыманням тэксту (фанетыка, граматыка, лексіка) і арыентавала чытачоў на аўтаматычнае ўсведамленне сістэмы пісьмовых знакаў у іх суадносінах з мовай, г.зн. падчас чытання засвойвалася графіка нацыянальнай мовы. Змест навучальнай літаратуры, што выходзіла ў свет лацінкай і кірыліцай, скіроўваў на выхаванне асобы сродкамі мовы.

Арыентуючыся на практыку выдання беларускіх кніг XIX ст. на лацініцы або кірыліцы, што магло дыктавацца культурна-палітычнымі поглядамі асобных аўтараў, рэлігійнай сітуацыяй у Беларусі, вучэбная літаратура выходзіла двума алфавітамі. У прадмове да выдання Беларўскі лемэнтáр, áбо Пёршая наву́ка чыта́ння (1906) адзначаецца: «Вось и знарок выдаем лемэнтáр дваякими знаками, выбирай, што спанараўна, каб усяки пазнаў, што ци такие, ци сякие знаки, а зыки, склады и словы тыеж, мова – таяж» [9, с. 7]. Пытанне аб графіцы даведнікаў вырашалася згодна з меркаваннем: «Ведаем мы ўсе, што нами палешукамі, беларусами, ци як мы сябе яшчэ называем – тутэйшымі йосць каталики и праваслаўные, ката-

лики больш да латинских літэр – што йих несправядліва “польскімі” называюць, прывыкли; праваслаўныя – да славянскіх – ці як кажуць да “рускіх” прывыкли. Гэтыя рускія – гэтак нашы спрадвечныя беларускія, а латинскімі цяпер увесь сьвет пішэ» [9, с. 6]. Пытанне аб адаптацыі лацінкі да беларускай мовы ўяўляла, відаць, найменшыя цяжкасці: у гэтым плане ішла арыентацыя да норм правапісу польскай мовы. Больш складанай уяўлялася прыстасаванне рускага алфавіту да беларускай фанетыкі: задача перадачы на пісьме [ъ], [ь], [jo], [h].

Адным з важных пытанняў з’яўлялася таксама задача фармавання беларускага алфавіта. Для спрашчэння чытання, напрыклад, у выданні «Беларускі лемэнтэр, або першая навукa чытання» (1906) у канцы паралельна прыводзяцца лацінскія і кірылічныя літары з прыпіскай: «Для тых, што знаюць гэтыя знакі, а хочуць наўчыцца чытаць другія» [9, с. 28].

У сферы літаратуразнаўства першымі былі падрыхтаваны хрэстаматыі для задавальнення патрэб пачатковага школьнага навучання: «Pierszaje czytannie dla dzietak bielarusoy». Napisała Ciotka (1906), «Першае чытанне для дзетак беларусаў» Написала Цйотка (1906), «Nascinieś dla małych dzieci» (1906) Цёткі, «Гасцінец для малых дзяцей» (1906) Цёткі, «Першая чытанка: Кніжыца для беларускіх дзетак дзеля навукі чытання» (1906) В. Ластоўскага, «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» (1909) Я. Коласа, «Druhoe czytannie dla dziacej belarusay» (1910) К. Каганца, «Чытанка» В. Іваноўскага. Даследчыкамі адзначалася таксама, што Зоська Верас разам з М. Багдановічам і А. Смолічам у гэты час абмяркоўвалі ідэю стварэння чытанкі-хрэстаматыі для пачатковай беларускай школы [7, с. 105].

Матэрыялы па літаратуры выходзілі перадусім як вучэбныя дапаможнікі, задача якіх палягала ў навучанні чытання. Напрыклад, Цётка ў «Першым чытанні для дзетак беларусаў» тлумачыць карыстальнікам, што: «Для тых, што не вучыліся на нашым лемэнтары: Знак *г* чытаць, як латинскае і польскае *g*. Знак *г* як *h*. Знак *ў* як кароткае *у* так серэдоільшэ прамеж *л* і *у*» [10, с. 3].

У «Першым чытанні для дзетак беларусаў», з мэтай навучання правільнаму вымаўленню, словы забяспечваліся націскам над кожным словам. У вучэбных матэрыялах паралельна з іх складаннем, распрацоўкай жанра вучэбнай кнігі адбываецца адбор лексічных сродкаў для перадачы спецыяльных паняццяў з галіны літаратуразнаўства. У вучэбных матэрыялах выкарыстоўваюцца асобныя словы-тэрміны, параўн.: чытанне – чытанка. Для фармавання вучэбнага тэксту па літаратуры выкарыстоўваліся такія тэрміны, як: *прыпеўкі, загадкі, прыказкі, вершы, байкі, казкі*. Варта адзначыць, што прапанаваныя аўтарамі назвы жанраў твораў

літаратуры замацаваліся ў далейшым і актыўна выкарыстоўваюцца ў сучаснай мове па літаратурнаўстве.

У галіне мовазнаўства першымі спробамі стварыць навучальны матэрыял сталі: «Biełaruski lementar abo pierszaja nawuka czytańnia» (1906), «Беларўски лемэнтар, або першая навўка чытання» (1906), «Праект беларускай азбукі» К. Каганца, падручнік «Беларуская граматыка» К. Каганца. Над стварэннем новага беларускага лемантара з каляровымі малюнкамі працаваў у апошнія гады свайго жыцця М. Багдановіч [7, с. 105].

Працуючы над першымі кнігамі вучэбнага характару на беларускай мове, аўтары сустракаліся з вялікімі цяжкасцямі правапісу, паколькі ў той час падручніка – беларускай граматыкі не існавала. Складанне лемантара, граматыкі беларускай мовы выклікалася ў сваю чаргу значнай патрэбай распрацоўкі адзіных прынцыпаў беларускага правапісу, паколькі менавіта ў гэты час разгортвалася актыўная выдавецкая дзейнасць на беларускай мове.

Даведнікі па мовазнаўстве (лемантар, азбука, граматыка) мелі характар базавых універсальных даведнікаў для атрымання зыходных ведаў, іх асноўнай задачай стала навучыць беларускаму друкаванаму слову, чытаць і пісаць. «Калі будзеце вучыць каго на гэтым лемэнтары, вучыце так, як тут раджу і як у лемэнтары напісана. Даўней вучылі чытаць год, або і два, а цяпер і у два месяцы навўчыш. Не паказвай зараз усіх знакоў, а так, як тут напісана: знак за знакам і адразу вучы чытаць цэлы склад і слова, склад за складам» [9, с. 5].

Упершыню ў даведніках выкарыстоўваецца мовазнаўчая тэрміналогія. З тэрміналагічным значэннем у даведніку выкарыстоўваліся найменні: знак, зык, сагалосная літэра, знакі вялікія, знакі малыя, знакі застановочныя, вялікі знак, малы знак, знак мягкасыці, бяззычны знак. Для перадачы тэрмінаў з галіны мовазнаўства запачыталіся спецыяльныя сродкі: лемэнтар, літэра, ударэнне. Часам сустракаліся моўныя адзінкі апісальнага характару: «слова складаецца з часток, каторыя называюцца складамі, склад з зыкоў, то е – галаскоў; усякий зык значыцца асаблывым значком, літэрай; зыкі самагалосныя, зыкі галосныя». Аўтарамі пералічваюцца таксама знакі прыпынку, якія называюцца знакі застановочныя: кропка, двукропе, закавыка, кропка з закавайкай, клічнік, пытаннік, злуч, працяжка, чужэслоў, недасказ, вялікі знак. Частка слоў у спецыяльнай функцыі замацаваліся ў мове і ўваходзіць у сістэму сучаснай тэрміналогіі мовазнаўства, параўн.: *мова, кропка, клічнік, склад, слова*. «А другія хоць і не замацаваліся, аднак да рэвалюцыі і ў першыя паслярэвалюцыйныя гады выкарыстоўваліся многімі аўтарамі, напрыклад, *зык* (гук), *сагалосны* (зычны), *знакі застановачныя* (прыпынку), *закавыка* (коска), *чужаслоў* (двукоссе), *недаказ*

(шматкроп'е)» [11, с. 75]. Некаторыя тэрміны з цягам часам атрымалі марфалагічнае ўдасканаленне, параўн.: замест *пытанні* сёння ўжываецца *пытальнік*, замест *працяжка* – *працяжнік*, замест *злуч* – *злучнік*.

Для вывучэння рэлігіі на беларускай мове выйшлі з друку: «Элементарна для добрых дзетак-католікаў» (1906) біс. Данісевича, перакладзены з польскай мовы Францішкам Будзькам «*Karotki Katachizm dla pryspasableńnia dziaciej da pieršaj Spowiedzi i Kamuńji Światoj*» кс. Роха Філяхоўскага (1907). Матэрыялы былі падрыхтаваны на лацініцы.

Для намінацыі і дэфініцыі спецыяльных найменняў з галіны рэлігійнаўства аўтары карысталіся асобнымі словамі-тэрмінамі: *Amen, Boh, ciela, czyściec, duša, hrech, katachizm, malitwa, niebo, piekło, śmierć, sud* і інш.

У тэрміналагічным значэнні ўжываліся словазлучэнні: двухкампанентным тэрміназлучэнням уласціва постпазіцыя азначэння, напрыклад: *malitwa pańska, pазdraўleńnie anelskaje, skład apostalski, sud Boży*, трохкампанентныя, як правіла, уключаюць у свой склад пэўна-колькасны лічэбнік, напрыклад: *dziesiać Bożych przykazańniaj, siem Świątych Sakramentow, pięć kościelnych przykazańniaj, dziewięć hrachow czyżych, try rady ewanheličnyja*. Акрамя гэтага ўжываюцца шматкампанентныя тэрміназлучэнні, напрыклад: *Śeść hrachow prociū Duchu Świątoho* і тэрміны-сказы, напрыклад: *Čatyry praūdy, katoryje kożny čalawiek, choćiу zbawicca, znać i ў katoryje wieryć pawinien, Čatyry hrachi, za katoryje Boh budzie pomstować*.

Некаторыя тэрміны суправаджаюцца дэфініцыяй, напрыклад: *Czyściec heta jość miesca kary dačasnoj pa śmierci, Niebo heta jość miesca wiečnaho i praūdziwaho ščaćcia, Piekło heta jość miesca wiečnaj kary, Cnota heta jość prywyčka z achwotaj zaўsiody rabić dobra, Miłość heta jość cnota, katoraja każyć nam usio rabić na čeść Bohu, a ў patrebie nawet swajo życie achwiarować Jamu, a heta dziele taho, što Boh jość najlepszy*.

На думку даследчыкаў, «каталіцкае духавенства, польская школьная сістэма і польская прэса намагаліся прапагандаваць выкарыстанне лацінскай графікі, каб забяспечыць свой уплыў на католікаў Беларусі» [12, с. 34].

Такім чынам, ва ўмовах адсутнасці уніфікаваных граматычных і лексічных нормаў, правапісу беларускай мовы ў пачатку ХХ ст. даведнікі навучальнага характару (граматыкі, буквары, чытанкі і інш.) рабіліся першымі спробамі выпрацоўкі асноўных прынцыпаў правапісу сучаснай беларускай мовы, фармавання яе арфаграфічных і граматычных нормаў, спрацоўвалі як на карысць распрацоўкі беларускай літаратурнай мовы, так і фармавання спецыяльнай лексікі. Паколькі даведнікі прызначаліся вучням пачатковай школы, у вучэбных матэрыялах выкарыстана адносна невялікая колькасць тэрмінаў з галін літаратуразнаўства, мовазнаўства і

рэлігіязнаўства. Можна меркаваць, што мэтанакіраваная дзейнасць па складанні вучэбных даведнікаў садзейнічала закладванню асноў выпрацоўкі спецыяльнай лексікі ў сферы гуманітарных навук, асваенню і ўдасканаленню тэрмінаў беларускай мовы ў далейшым.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шахун Л. М.* Беларускае кнігадрукаванне ў пачатку XX ст. і граматычна-правапісныя асаблівасці тагачасных беларускіх выданняў // Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ. 2-е выд., перапрац. Мінск : Выд-ва «Універсітэцкае», 1984.

2. *Арабей Л.* Стану песняй... Жыццё і творчасць Цёткі : дакум. аповесць. Мінск : Маст. літ., 1990.

3. *Reitlinger G.* The house built on sand. The conflicts of German Policy in Russia 1939-1945. London, 1960. P. 159 – па: *Турунак Ю. Б.* Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мінск : «Беларусь», 1993.

4. *Турунак Ю. Б.* Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мінск : «Беларусь», 1993.

5. *Пілецкі В. А.* Гісторыя культуры Беларусі : вучэб. дапаможнік для студэнтаў негістарычных факультэтаў ВНУ. Мінск : Мінскі інвацыійны ўніверсітэт, 2017.

6. *Каханоўскі А. Г.* Гісторыя Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX ст. : вучэб.-метад. дапаможнік. Мінск : БДУ, 2017.

7. *Снапкоўская С. В.* Адукацыйная палітыка і школа на Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стст. Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 1998.

8. *Сеўрук Л.* «Другое чытанне для дзяцей беларусаў». Пецярубурх : «Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ», «Наша Хата», Друкарня К. Пянткоўскага, 1909.

9. Беларускі лемэнтэр, або Пёршая навука чытання. Пецярубурх : Друкарня К. Пянткоўскага, 1906.

10. Пёршае чытанне для дзетак беларусаў. Написала Цётка. Пецярубурх : «Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ!», Друкарня К. Пянткоўскага, 1906.

11. *Германовіч І. К.* Беларускія мовазнаўцы : нарысы жыцця і навуковай дзейнасці. Мінск : Выд-ва «Універсітэцкае», 1985.

12. *Bieder H.* Anton Luckevič. Bielaruskaja hramatyka 1916. Zweiter Teilband. Oldenburg : BIS-Verlag der Carl von Ossietzki Universität Oldenburg, 2017.